

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Huvudhultakvarn

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråtu gn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

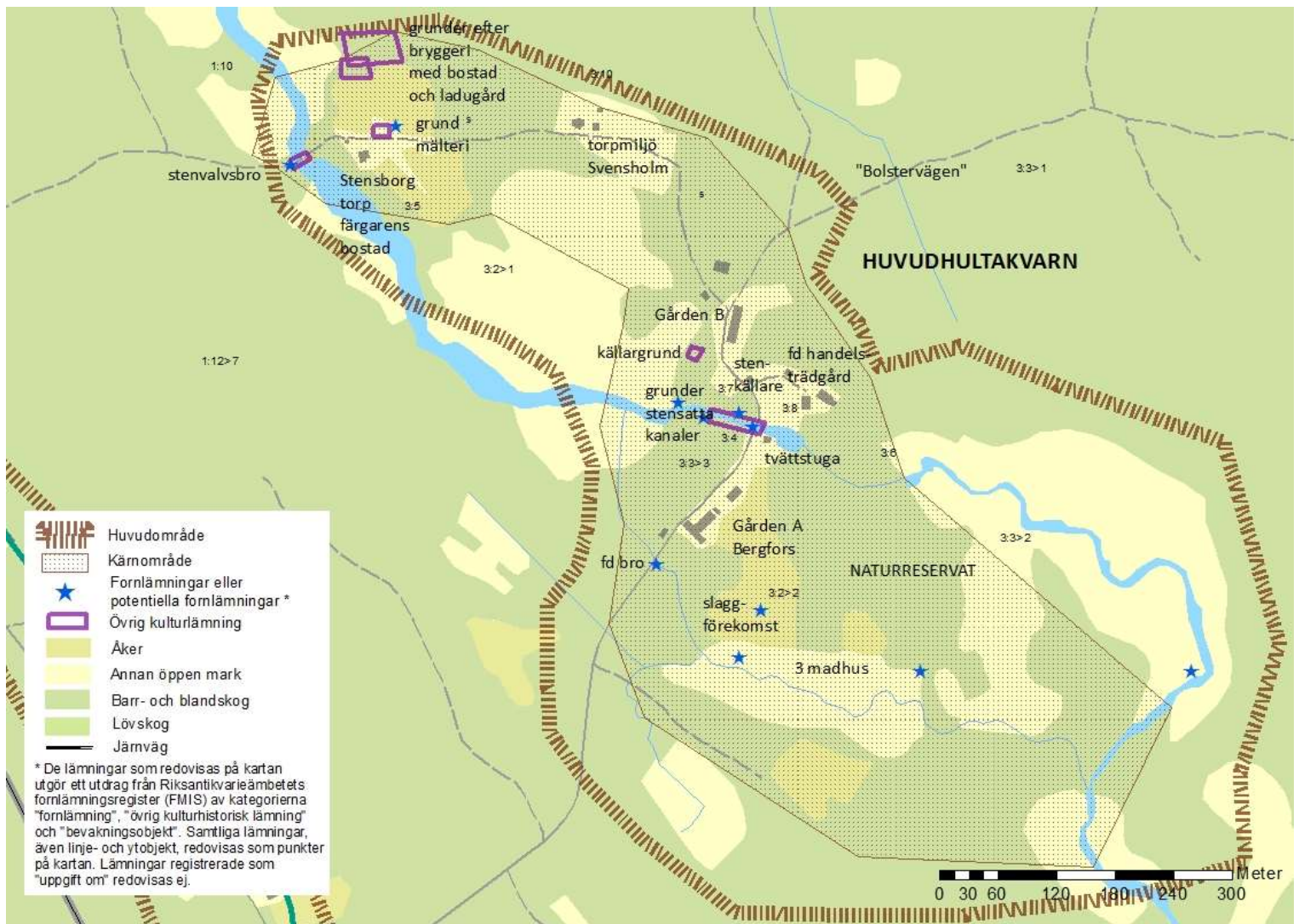
Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otvivelaktigt dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlister; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

HUVUDHULTAKVARN

Klass 2

Lyckebyån som resurs: Gammal kvarnplats samt slåttermader med tre madhus. En av många platser längs denna sträcka av Lyckebyån som utnyttjat vattenkraften under lång tid, med början minst på 1600-talet. Grunder efter kvarn, kraftstation, färgeri, bryggeri, källare och dammanläggningen.

Skogslandets jordbruk: Gårdar med bevarade mangårdsbyggnader, ladugårdar i skiftesverk samt andra ekonomibyggnader. Ängslador (madhus), stenmurar och hamlade träd både i byn och inom naturreservatet.

Skogen som resurs: Ved till bryggeriet. Grunder efter bryggeri och mälteri.

Huvudhultakvarn har medeltida anor som kvarnplats, vilket också namnet anger. Av kulturmiljön som drog nytta av vattenkraften vid södra bron finns dock idag bara kvar stenruiner i åfåran. Av den ursprungliga bykärnan finns få synliga spår. Förutom stengrunder också en stenkällare som troligen är från denna tid (äldre än 1834). Den norra bron i Huvudhultakvarn har en bevarad mycket vacker stenvalvsbro med stenstolpar. De båda utskiftade gårdarna finns bevarade, med välbevarade mangårdsbyggnader och ladugårdar. I byn finns också spåren från en handelsträdgård samt några bevarade torp. Söder om gamla bykärnan finns Huvudhultakvarns naturreservat, men tre ängslador, madhus.

Beskrivning

Byn och de olika kulturmiljöerna är geografiskt lite utspridda. Vid södra bron syns spår av kvarnverksamheter i form av olika stenfundament i vattenfåran. Dessa är registrerade som övrig kulturhistorisk lämning, med nummer 107:2 och 107:1.¹ Vid vattnet finns också en tvättstuga. Gården söder om bron, Bergfors, ligger kvar sedan laga skifte och är i stort en traditionell gård med faluröda ekonomibygnader i skiftesverk. Bostadshuset är gulmålat och renoverat i moderniserad stil. (Vid den lilla ån söder om gården finns en registrerad äldre "borttagen bro", med fornlämningsnummer 106:1.) En del av denna gårds marker är skyddade som naturreservat. Här finns också tre bevarade ängslador (madhus). Dessa är byggda av sågade brädor, och tillkom före 1940, troligen på 1930-talet. De är tack vare täta moderna tak i gott skick. Som undertak ligger de gamla spåntaken kvar på alla tre (sticketak). Ladorna är också registrerade som övrig fornlämning med numren Algutsboda 109:1, 110:1 och 111:1 (den senaste överensstämmer inte med läget). Intill en av ladorna finns också en registrerad slaggförekomst med nummer 108:1.

Bostadshuset precis norr om bron byggdes 1953. Spår från Öbergs *Huvudhultakvarns handelsträdgård* finns här i form av uppvuxna fruktträd. En gammal stenkällare här kan ha tillhört den ursprungliga byn, och vara äldre än 1834.² Övriga spår från den äldre gården som låg precis norr om vattenfåran är stenstolparna som markerar grinden och en stenkällare utan tak. Gården norr om gamla bykärnan har en ovanligt pampig mangårdsbyggnad, med reveterade fasader och anlagd med trädgård runt. Ladugården är traditionell, och till gården hör också ett uthus med utedass och vedförråd mm.

Väster om byn ligger Stensborgs torpmiljö bevarad. Här bodde färgaren som hade ett litet färgeri vid ån (idag borta). Mitt emot ligger en tydlig stengrund efter ett mälteri. Detta är registrerat som övrig fornlämning, nr 266:1 i Algutsboda socken³. En bit in i skogen ligger en ansenlig stengrund efter Grönahults bryggeri, torpgrunden samt spår efter torpets ladugård. Denna har missats i fornminnesregistreringen. *Svensholm* är en annan bevarad torpmiljö här intill. Båda dessa ligger längs den sk Bolstervägen, se faktaruta nedan. Längst norrut i byn finns en välbevarad dubbel ålderdomlig stenvalvsbro med stenstolpar. Denna är även registrerad

¹ Ur Riksantikvarieämbetets beskrivning: Stenbro med slaget valv. 2 m l, 3,2 m br, 1,3 m h. 5 m VNV omstenbron: 2) 1 husgrund med skorstensstock. Vattnet rinner i enstensatt ränna. Omedelbart SV om stenbron är en träbro avliknande storlek som stenbron, varunder vattnet rinner i enstensatt ränna.

² Laga skifteskarta 1834, Lantmäteriets historiska kartor.

³ Husgrund 10x6 m (N-S).

som fast fornlämning, med RAÄ-nummer Algutsboda 25:1, enligt kulturminneslagen⁴. De öppna åkrarna sammanfaller till stora delar med hur det såg ut i början av 1800-talet.

Historik

Huvudhultakvarn nämns i skriftliga källor första gången 1426.⁵ 1443 gav Gudmund Simonsson Båt gården i morgongåva till sin hustru Katarina Birgersdotter. Kvarnen är specifikt nämnd i protokoll redan på 1600-talet. Då fanns grynverk, skalverk och potatiskvarn. Sedan kvarnrörelsen upphört byggde byborna ett litet kraftverk som gav dem ström några år. På 1950-talet brann byggnaden ner.

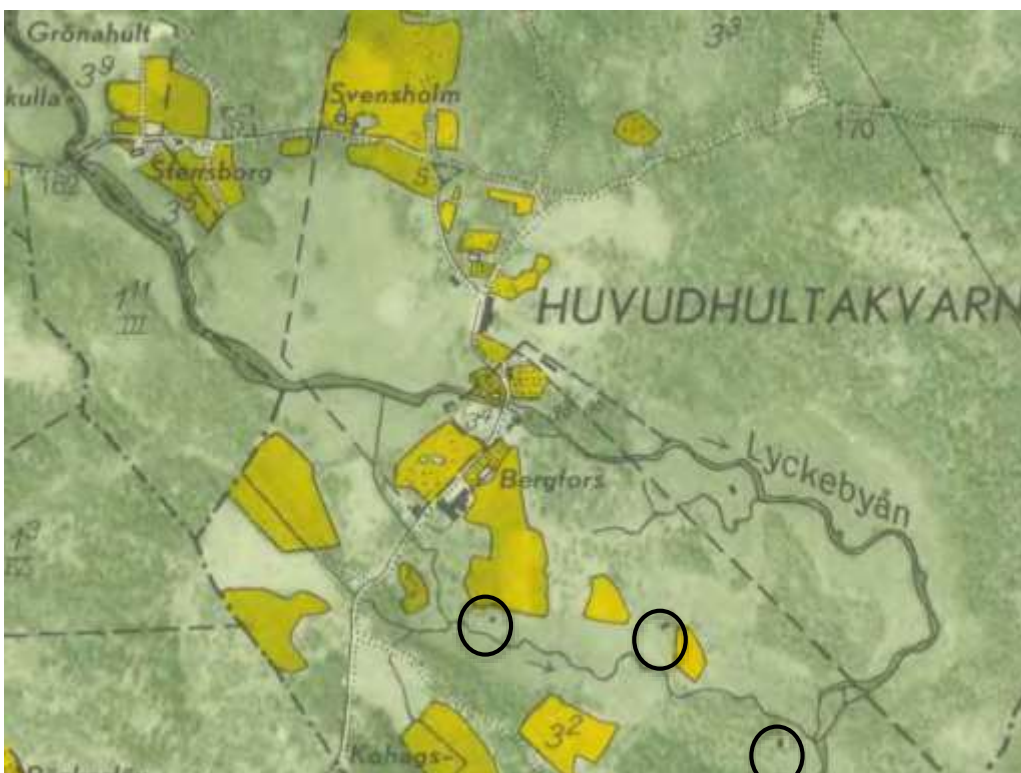
Gårdarnas bebyggelse låg koncentrerad i en tät klunga precis norr om södra bron, med ett par gårdar. 1833-34 genomfördes laga skifte. Det dröjde dock innan husen flyttades. 1880 uppfördes nuvarande mangårdsbyggnaden till *gården B* på ny tomt, norr om det gamla

1835 års karta. Gården/byn ligger precis norr om vattnet. De båda broarna finns på samma lägen som idag. Bolstervägen syns gå i östvästlig riktning.

⁴ Riksantikvarieämbetets beskrivning: Stenbro totalt 80 m l (ÖNÖ-VSV). Över ån är bron 15 m l, 3,5 m br och 1,4-2 m h, av tuktade kallmurade gråstenar, 0,4-0,7 m st. Två spann, 3-3,5 m br och 1,6 m h. På vardera sidan 5 räckstenar, 0,15x0,2-0,2x0,3 m och 0,7-1 m h, räcke saknas. ÖNÖdelen utgöres av vägbank, 25 m l, 3 m br och 0,4-1,4 m h, VSVdelens vägbank är 40 m l, 3 m br och 0,4-1,4 m h. Vägbanan belagd med grus och sand.

⁵ Lars-Olof Larsson, Uppvidinge härad, 1979.

Ekonomiska kartan från ca 1940 är bra för att orientera sig mellan dagens karta och 1835 års karta. De tre ängsladorna, som finns kvar än idag, är inringade.

byläget. Den tillhörande ladugården hade uppförts 1865. *Gården A, Bergfors*, fick ny mangårdsbyggnad och ladugård 1892. Vid samma tid uppfördes också ett stort antal backstugor och torp. Nybygget (1848 fattigstuga), Lönemålen (Svallet), Rosenhult (Träskomakarn's), Svensholm, Bergelund, Bergfors, Stensborg, Grönkulla och Grönahult är några av dem som var namngivna i husförhörslängden. Till Grönahult flyttade på 1880-talet en Gustaf Petersson Boije bryggare, som anlade ett bryggeri samt ett mälteri. Verksamheten pågick till ca 1930. Nedströms bron låg också ett färgeri, *Stensborg*, där man färgade garner och tyger och sköljde i Lyckebyån.

I början av 1900-talet övertogs gården B av familjens dotter Nanny, som gifte sig och födde nio barn här i huset, mellan 1909 och 1925. En av döttrarna, Gulli, gifte sig med Ragnar Magnusson, en av grundarna till plastindustrin AMB (M:et i AMB) i Stekaremåla. Gården A såldes till en ny familj 1927. Troligen byggdes gårdens bostadshus om i och med detta ägobyttet. Heribert Teandersson som bodde här till 1977, blev 101 år gammal.

Karaktärsdrag

- Den tydliga kopplingen till vattenkraft, med ruiner och lämningar dels i sydöstra delen av byn, dels centralt i byn. Exempel på tidig industrimiljö med koppling till vattenkraft.
- Torp/backstugebebyggelse med koppling till förindustriell verksamhet. Bostadshus med uthus och trädgårdar samt stengrunder och ruiner efter bryggeri, mälteri mm.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön. Den unika stenvalvsbron i nordvästra delen av byn.
- Mad- och ängslandskapet utmed Lyckebyån, med tre madhus i naturreservatet.
- Tydliga mangårdsbyggnader, stora och i ljus färgsättning, och traditionella faluröda ladugårdar och uthus. Traditionell stenkällare och andra uthus. Tvättstuga vid vattnet.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen, trögärdesgårdar och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Spåren efter en av kommunens handelsträdgårdar. Stenkällare.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Huvudhultakvarn är **naturreservat**.

- **Odlingslandskapet** kring Huvudhultakvarn är värderat som klass 3 i bevarandeprogrammet "Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Emmaboda kommun", framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län 1995.
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenvurer och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdena** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibygnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Inom **huvudområdet** bör hänsyn tas till områdets kulturhistoriska värden vid planläggning och lovgivning. Byggnader som har koppling till samhällsfunktioner samt äldre jordbruksbyggnader som uthus, ängslador och andra ekonomibygnader är viktiga att värna. Skyddsåtgärder som inte är traditionella material kan användas, t.ex. plåttak. Nybyggnader och tillbyggnader bör anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenvurer och rösen.
- **Landskapsvårdande åtgärder** bör ske regelbundet vid den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen och inägnorna, så att markerna hålls öppna och stenvurer och odlingsrösen

inte växer igen. Även stengrunder bör hållas röjda. Träd som hamlats bör hamlas och hassel betas eller beskäras.

- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till.
- Ruiner och stenfundament som husgrunder inom området bör skyddas.
- Ett särskilt vård- och underhållsprogram bör upprättas för de olika ruinerna och stenvalvsbron. Rutiner för långsiktig vård av dessa bör också upprättas. Detta gäller både stenarbeten och vegetation.
- En informationskampanj om kulturhistoriska värden och byggnadsvård mot alla olika fastighetsägare inom kärnområdena är önskvärt.

Litteratur

Huvudhultakvarn-försök till en byhistorik, sid 371, Algutsboda sockenbok nr XV (2010)

Handelsträdgårdar i Algutsboda, sid 248, Algutsboda sockenbok nr XVI (2012)

Naturreservat med omgivning, sid 230, Algutsboda sockenbok nr IV (1977)

Övrigt

Bolstervägen

Vägen genom byn i öst-västlig riktning kallades Bolstervägen och gick västerut över valvbron där den anslöt till den sk hantverkargatan, dvs den stora landsvägen som gick i nord-sydlig riktning mot Eriksmåla o norr och Broakulla i söder. Österut gick Bolstervägen så småningom till Algutsboda kyrka.

Huvudhultakvarns naturreservat

Reservatet ligger i Lyckebyåns dalgång och erbjuder, förutom slättermader och vacker vegetation, på en intressant geologi. Flera åsryggar bildar ett nät jämte odlingsmarkerna och skogen. Åsarna löper i norvästlig-sydostlig riktning i allt lägre nivåer ner mot dalbotten, där en biå till Lyckebyån flyter fram. Baggaryggen, i reservatets sydvästra del, är en så kallad lateralterass. Den består av blockigt och stenigt isälvsgrus som inlandsisen lämnade efter sig när den drog sig tillbaka för cirka 12 000 år sedan. Dalgången kring ån har odlats och brukats för slätter under lång tid. Det har tillsammans med de geologiska förutsättningarna bidragit till den biologiska mångfalden i området. En annan viktig anledning till den rika florán är att Lyckebyån under vårflo den svämmar över sina bredder. Maderna och de gamla sjöarna blir vattenfyllda och bildar fina växtplatser. Dessutom blir de här områdena attraktiva rastplatser för flyttfåglar.

Länsstyrelsen i Kalmar län.

Spår från kvarnar i ån, väster om den södra bron. (Huvudhultakvarn 3:4)

Stenkällare (hälften på Huvudhultakvarn 3:3/3:8), som kan vara från tiden då byn låg vid ån, dvs äldre än 1827. Bostadshuset på den tomt som tidigare var handelsträdgård. Äppelträden är troligen en rest från den tiden. (Huvudhultakvarn 3:6)

Stenstolpar mellan det som var grind in till den gamla gården, samt grunden efter en stenkällare.

Tvättstugan till gården A (Huvudhultakvarn 3:2) med några spår av äldre åfåror (verksutlopp), samt madmarkerna söder om byn i bakgrunden. Tvättstugor är extra viktiga eftersom det finns så få bevarade och de är en av få byggnadskategorier som så tydligt hör samman med kvinnornas uppgifter i bondesamhället.

Gården A, Bergfors, flyttades ut (skiftades ut) och fick ny mangårdsbyggnad och ladugård 1892 (Huvudhultakvarn 3:2).

Gården A från madmarkerna i söder.

1880 uppfördes nuvarande mangårdsbyggnaden till gården B på ny tomt, norr om det gamla byläget. Den tillhörande ladugården hade uppförts 1865. Ett uthus hör också till gården. (Huvudhultakvarn 3:3)

Ladugård och uthus till gården B. (Huvudhultakvarn 3:3).

Naturreseptatet Huvudhultakvarn (Huvudhultakvarn 3:2) med många bevarade odlingsrösen och tre madhus.

En av tre bevarade ängslador. Den första från norr, närmast gården.

Den ängslada som ligger i mitten av de tre.

Den södra ängsladan ligger på fast mark i gammal granskog, men på kanten till de stora öppna madmarkerna vid Lyckebyån.

Svensholm är en annan bevarad torpmiljö längs den sk Bolstervägen (Huvudhultakvarn 3:10?).

I stugan Stensborg bodde färgaren som drev det lilla färgeri som fanns i ån intill (idag borta). (Huvudhultakvarn 3:5).

Stengrund och brunnsvinge vid brunn från mälteriet.

Två anseliga stengrunder finns kvar efter Grönahults bryggeri, troligen anlagt på 1880-talet av bryggaren Gustaf Peter Boije. Stengrund finns också från bryggarmästarens stuga och ladugård.

Den vackra stenvälsbron med två valv, nordväst om byn.

Länsstyrelsen
Kalmar län